

„A JÁTÉKOT KOMOLYAN KELL VENNI”

Szolláth Dávid beszélgetése Szerb Antalról

Szolláth Dávid: *Megkockáztatom, hogy a könyv, amelyről beszélgetünk, 2013 legfontosabb irodalomtudományi publikációi közé tartozik, noha nem olvastam mindent, ami tavaly megjelent. Nemcsak a könyv terjedelme, hanem a jelentősége is rendkívüli. Mivel egy közel hétszáz oldalas irodalomtudományi szakmunka esetleg ijesztőnek tűnhet, sietek hozzátenni, hogy kiváló olvasmány is. Szerzői monográfia? Időről időre felmerül, hogy ez ódivatú műfaj. Elmondják róla, hogy elavult, pozitivistá tudományosmémnyel és szerző-elvű irodalomszemlélettel kapcsolódik össze. Ennek ellenére megjelennek szerzői monográfiák, mert az olvasói szokások, a kiadói szempontok fönntartják a műfajt. Persze a műfaj is módosul és korszerűsödik, a Szerb Antal sem a klasszikus értelemben vett angolszász típusú szerzői biográfia. Szellemes, ahogyan a könyv zárójelezi a szerzői monográfiáknál szokásos biografikus megközelítést. Havasréti először is bejelenti, hogy Szerb Antal élete nem túlságosan érdekes, csak az utolsó években, a vészkorszakban lesz roppant fontos az életrajz nyomon követése. Azonban az addig viszonylag konvencionális életrajzi események attól válnak érdekessé, hogy a biográfiai elemeket társadalomtudományi összefüggésben, kultúraelemzőként értelmezi. Később, a műelemzéseknél ezek a szempontok rendre visszatérnek. Olyan példákra gondolok, hogy miként tér vissza az Utas és holdvilágban Térey Benno alakja, aki a fiatal Szerb nagyon fontos barátja volt. A hagyományos biográfia ezt életrajzilag elemezné, ki akarná nyomozni, mi történt pontosan a két fiatalember között. Havasréti József ezzel szemben megvizsgálja a Térey-problémakör (a „Térey-issue”, ahogy ő mondja) kérdéseit társadalmi, kulturális, gender, szexualitástörténeti és egyéb összefüggésekben, majd megvizsgálja Ulpius Tamás alakját a regényben, és a regényfigurát is hasonló összefüggésekben értelmezi. A visszatérő szempontoknak, kérdéseknek köszönhetően egységes, koherens is ez a szerteágazó, gazdag mű.*

Neked mi a véleményed a monográfia műfajáról?

Havasréti József: Tisztában vagyok azzal, hogy a monográfia mint tudományos műfaj különböző okokból megkérdőjeleződött. Egyrészt azért, mert a monográfia a 19. századi pozitívizmusként volt klasszikus, nagy műfaja, viszont az életrajzi háttérnek a pozitívizmusra jellemző felértékelése különböző irodalomtudományi mozgások következtében elavulttá vált. Másrészt az is felvethető, hogy a részlegessé vált tudások korában, illetve a multiplikálódott világnézetek korszakában a szerző hogyan tud olyan egységes nézőpontot megtalálni, amelynek segítségével meg lehet írni egy klasszikus irodalomtörténeti monográfiát. Tehát a monográfia korszerűségének a megkérdőjelezése ezeken az elgondolásokon alapul, amelyekre egyébként folyamatosan rációfol a szerzői, kiadói és tudományos gyakorlat, hiszen nagyszerű irodalmi nagymonográfiák jelennek meg. Példaként utalhatok Ferencz Győző Radnóti Miklós-könyvére, illetve Szilágyi Zsófia Móricz Zsigmond-monográfiájára.

Amikor elkezdtem a kutatást, és gondolkodtam a könyv koncepcióján, akkor én is inkább problémaközpontú könyvet szerettem volna írni, ez a Szerb-életműben jelentős szerepet játszó kérdések tárgyalása lett volna: a nemek ábrázolása, a szexualitás kérdése,

A 2014. március 13-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

a történelemhez, valamint a középosztályi identitáshoz való viszony, illetve a mítoszok és a vallástörténetnek a problémája. Ugyanakkor a hatása alatt voltam azoknak a koncepcióknak is, melyek különféle társadalomelméleti kontextusok alapján gondolják újra a korábbi, mondjuk 19. századi életrajz-központúságot. De azt is éreztem, hogy a Szerb-életmű kibontakozása, az, ahogy a jelentős művek követik egymást, koherens egészlet alkot. Így megadtam magamat a körülményeknek és a tényeknek: rájöttem, hogy mégis az lesz a legjobb, ha a művek keletkezési sorrendje szerint haladok, és inkább az elméleti kérdéseket próbálom a művekhez kötni. Van egy zárvány a könyvemben, a második fejezet, amely a *Nemek ábrázolása, szerelemfilozófia, szexualitás Szerb Antal ifjúkori írásaiban* címet viseli. Ezt még akkor írtam, amikor úgy gondoltam, hogy ez egy problémaközpon-tú könyv lesz. De aztán el tudtam úgy rendezni az anyagot, hogy az itt vizsgált problémák az ifjúkori naplójegyzetekhez és a fiatalkori novellákhoz kapcsolódjanak. Ily módon a később vállalt biográfiai ívet is meg tudtam tartani. Végül valóban egy hagyományos irodalomtörténeti monográfia képét öltötte a kész könyv, de ezt egyáltalán nem tartom fogyatékosságának; voltaképpen büszke vagyok rá, hogy ilyen lett.

Sz. D.: *Lehet, hogy a könyv most megismert keletkezéstörténete miatt is tűnik így, de a szexualitás kérdésköre nem csak a kifejezetten ezt tárgyaló fejezetben fontos, például az Utas és holdvilág vagy A Pendragon legenda elemzésében. Ugyanakkor, ha nem tévedek, a gender szó nem vagy csak elvétve szerepel a könyvben. Noha a szemlélete, szempontjai a gender-kutatásból ismerősek: a nemek társadalmi képe, irodalmi ábrázolása, azonosulás nemi szerepekkel, nemi sztereotípiák a korban – amelyek néha hajmeresztően, néha szórakoztatóan jelennek meg Szerbnél. Egyszóval roppant tudatos, reflektált és alapos a könyv a társadalmi nemek kérdésében, ugyanakkor nem jelenik meg az a terminológia vagy szóhasználat vagy elemzési stílus, amely az utóbbi húsz évben Magyarországon is igen jelentős eredményeket hozott. Ha már itt tartunk, általában is jellemző a könyvre valamiféle teoretikus diszkréción, amely egyébként nem idegen Szerb Antal bizonyos munkáitól sem. Például nincsen a könyvnek – és ez nem bírálat – számottevő bevezetése. Nem olyan könyvről van szó, amelyet megszoktunk. Legalábbis 20. századi irodalomtörténeti munkáknál szokás a '90-es évek óta, hogy teoretikus alapozással induljanak, és ennek természetesen legitimációs szerepe is van. Ezt a protokollt ez a könyv elutasítja. És egyáltalán nem mondható, hogy valamilyen kifejezett tudományos szemléletet, iskolát képviselne. Ezt értem teoretikus diszkréción. Jól látom ezt?*

H. J.: Tulajdonképpen teljesen jól látod. Nem szerettem volna, hogy az iskolák vagy elméletek iránti elkötelezettség demonstratív módon jelenjék meg a könyvben, hanem pluralisztikusabb és oldottabb megközelítésmódot szerettem volna érvényesíteni. Tőlem alkatilag is távol állt volna, hogy következetesen valamely irányzat frazeológiájára és szemléletére koncentrálna írjam meg a könyvet. De valahogy életkoromból kifolyólag sem tartottam már olyan feltétlenül lényegesnek, hogy bebizonyítsam, milyen tájékozott vagyok. Van egy külső ok is – amelyet nem sikerült betartanom, ugyanakkor próbáltam az ésszerűség határán belül alkalmazkodni hozzá –, mégpedig az hogy a kiadó kifejezetten közönségszerető könyvet szeretett volna. Miközben alakult a kézirat, és konzultáltunk a szerkesztőjével, illetve a Magvető vezetőjével, Szegő János egyre lelkesebb lett, Morcsányi Géza viszont egyre borúsabb képet vágott, és a végén közölte, hogy ez se közönségszerető nem lett, se rövid nem lett, ám sóhajtott egy nagyot és azt mondta: „de kiadjuk”. Egyébként vannak jelei a kötetben irányzati elkötelezettségnek, illetve egyes kutatók iránti tiszteletnek, valamint különböző kutatók rám gyakorolt hatásának, de ezek inkább a referenciákban, a hivatkozásokban érhetők tetten.

Egyébként elég változatos, illetve eklektikus az elméleti háttér. A feminista irodalomtudománnyal rokonítható kérdésseltevések nagy számban szerepelnek a könyvben, de úgy érzem, ezeket meg tudtam úgy fogalmazni, hogy ne legyen szükség hivatkozásokra; Elaine Showalter az egyik kivétel. A pszichoanalízis történetének, a Freud-értelmezésnek is van kiterjedt szakirodalma, de azt szerettem volna inkább hangsúlyozni, hogy a kor-

szakban az intellektuális közkincshez vagy a szellemi klímához tartozó gondolatok mi-
ként befolyásolják Szerbnek a szexualitással és a kultúrával kapcsolatos pszichoanalitikus
elképzeléseit. De volt egy pragmatikus szempont is: a könyv írása során nagyon sok anya-
got meg adatot kellett mozgásban tartani, és volt egy pont (ezt lehet, hogy nem szokás
bevallani), amikor már nem volt rá se időm, se energiám, hogy újabb és újabb elméleti
háttér-anyagokban mélyedjek el.

Sz. D.: *Nehogy véletlenül úgy értse valaki, hogy ez egy elméletellenes vagy elmélet-szkepti-
kus munka. Úgy csinálod, mint Szerb. A Magyar irodalomtörténet kapcsán elemzed nagyon
szépen Szerb Antal szellemtörténeti gondolkodását. Ám ha jobban megnézzük, akkor azt is megfo-
galmazod, hogy egy lépést sem tudott volna tenni a pozitívista tudománymódszertan nélkül. Van
benne szellemtörténet, pozitívizmus, de például a korabeli szociológiatörténetek is megjelennek (a
Magyar irodalomtörténetben eléggé határozottan). Te is, mint ő, különböző helyekről válogatod
össze az elemzési eszközeidet. Nem elmélet-szkeptikusságról van szó, hanem inkább szakmai és
intellektuális függetlenség rajzolódik ki, ami üdítően hat az irodalomtörténet-írás időnként kissé
céhes közegében. Nem akartam ide terelni a szót, de ha már itt vagyunk, megkérdezem, hogy szerin-
ted összefügg-e mindez a te intézményi helyzetetteddel? Hiszen egy kommunikáció tanszéken oktató
kolléga tollából született ez a jelentős irodalomtörténeti munka.*

H. J.: Próbálok rövidere fogni. Mivel túlnyomórészt egy teljesen más tudományterü-
leten tevékenykedem, ezért nem kellett éreznem, hogy a „szakma” rajtam tartja a sze-
mét, vagy hogy meg kellene felelnem a kortárs irodalomtudomány valamilyen felettes
énjének. Ez jó érzés, de nem dimenzionálnám túl a dolgot, hiszen irodalomkritikus és
irodalomtörténész is vagyok. Magyar irodalom és nyelvészet szakot végeztem, korábban
is foglalkoztam Adyval, illetve a húszas-harmincas évek irodalomtörténetével. A doktori
disszertációm is részben irodalmi csoportok működését tárgyalja, aztán úgy alakult, hogy
irodalomtudományból habilitáltam, tehát nem szeretném abszolút kívülállóként feltün-
tetni magamat az irodalomtudományos terepen. Ami a munkaszerződésemet és az idő-
beosztásomat illeti, úgy valóban afféle vasárnapi irodalomtörténész státuszban hoztam
össze ezt a könyvet, ez kétségtelen.

Sz. D.: *Beszéljünk arról, hogy Szerb Antal eddigi recepciójához hogyan szól hozzá a monográ-
fia. Finoman ironikus hangnem hatja át a könyvet. Amikor más már vitázna, akkor nálad az ironi-
kus hangnem fölerősödik, például Poszler György Szerb Antal-könyve kapcsán. És van – ritkán –,
amikor elhagyod ezt az ironikus hangnemet, például amikor Fehér Ferencet tárgyalod, és azt mon-
dod, hogy minősíthetetlen az az álláspont, amit ő képvisel. Poszler kapcsán vitatod azt a nézetet,
hogy Szerb egyértelműen nyugatos író lett volna, sorolva például, hogy a Napkeletben milyen sok
publikációja jelent meg. Kifejted, hogy Szerb Antal nem azáltal helyezte el magát a korabeli irodal-
mi-szakirodalmi mezőnyben, hogy hol publikált. Volt, akinek nagyon fontos volt, hogy a Nyugat
fedezze fel, Szerb Antalnak történetesen ez nem volt olyan fontos identifikációs tényező. Tárgyalod
azt is, hogy a marxista irodalomtudomány idején úgy védték Szerb Antalt, hogy lehetőség szerint
progresszív és kevésbé konzervatív irodalmárnak mutatták be. Hogyan vázolnád ezeket a Szerb
Antal körüli vitakérdéseket?*

H. J.: Ez elég szövevényes probléma. Van egy paradoxon: a Szerb Antalra vonatkozó
kritikai irodalom egyrészt meglehetősen homogén, másrészt nagyon töredezett képet mu-
tat. Ennek oka az 1948 előtti korszak és az azt követő időszak eltérő ideológiai berendez-
kedése. Egyrészt közel ugyanazok a kritikai és interpretációs panelek ismétlődnek, csak
másféle értékhangsúlyokkal. Azt is tudomásul kell venni, hogy Szerb Antal kritikai meg-
ítélése soha nem volt alapvető vagy afféle „harcis kérdés” a magyar irodalomtudomány
számára. Bizonyos értelemben elég könnyű volt „újszerű” meglátásokat megfogalmazni,
mert nem volt kényszerítő erejű értelmezési hagyomány. Ami viszont megvolt, annak éle-
sen látszottak a gyengéi. Poszler György szemléletével egyébként nekem voltaképpen
nincs nagy vitám.

Sz. D.: Régebben azon is gondolkodtál, hogy lenne egy Poszlerről szóló fejezet a könyvben. A kiadó mit szólt volna hozzá?

H. J.: Valószínűleg azt mondták volna, hogy fölösleges, hogy túlságosan belebonyolódunk egyvalakinek a szerepébe. Egyébként nem arról van szó, hogy ő valamiféle előző paradigma képviselője lenne, akinek az árnyékával meg kell küzdeni. 1973-ban nagyon alaposan összegyűjtött gyakorlatilag mindent, ami Szerb Antallal kapcsolatban tudható volt. Másrészt Poszler monográfiája kissé apologetikusra sikeredett. Kritizálta Szerb Antalt, de inkább csak az akkoriban szokásos elvi-ideológiai problémák mentén. Nem vállalkozott arra, hogy mérlegelje, Szerb irodalomtörténeti vagy írói munkássága jelentősebb-e, vagy hogy vannak-e irodalomkritikai szempontból gyenge pontjai. Értelmezésre sem törekszik, csak minden adatot összeszedett, amit fellelt Szerbvel kapcsolatban. Nem vállalkozott arra, hogy megmondja, szerinte miről szól az *Utazás és holdvilág*, illetve hogy rekonstruálja a kulturális vagy szimbolikus háttérét. Ezenkívül szerintem a Szerb Antal-monográfia ürügyén meg akarta menteni a marxizmus előtti irodalomtudományt az az örökségét, amelyet akkor veszni látott. Ezért könyvében oldalak szólnak olyan dolgokról, amiknek majdnem semmi közük sincsen Szerb Antalhoz. Végül Poszler magától értetődőnek tartotta a Szerb Antalné által megalkotott kissé emlékműszerű Szerb-képet is, illetve a *Nyugat* túlélői által létrehozott sztereotíp Szerb Antal-értelmezéseket. Ezt a kissé túl-nyugatos Szerb-képet is próbáltam felülvizsgálni.

Sz. D.: A „nyugatos Szerb” képénél maradnék egy kicsit. Kerecsényi Dezső mondta, hogy Szerb Antal a *Nyugat* Toldy Ference. Az irodalomtörténete tényleg afféle nyugatos irodalomtörténet. Kölcsey, Ady és Babits a legfontosabb szereplők. Emellett mérhetetlenül viccesen bírálja a nemzeti konzervatív irányt, és erősen be van oltva az avantgárd, az expresszionizmus ellen, tehát nem is nagyon tud más kánont érvényesíteni a korabeli irodalmi mezőn. Ráadásul Babits az Erdélyi Helikon által felkért zsűri elnöke volt azon a pályázaton, amelyen Szerb Magyar irodalomtörténete nyert, így végül is az ő jóváhagyó, szentesítő gesztusával is lehet számolni, még ha később már nem is volt túl jó köztük a viszony.

H. J.: Babits részéről elég hűvös, bizonyos szakaszokban pedig kifejezetten elutasító viszonyról beszélünk. A beszélgetőfüzetekből úgy tűnik, Babits nem sokra tartotta Szerb Antalt. Ami fájdalmas, hiszen Szerb legnagyobb példaképe volt.

Sz. D.: Teljesen értem a törekvést, hogy ne totalizáljuk a kor magyar irodalomtörténetét, ne egyenlőítsük a *Nyugattal*. Ne úgy fessen az összkép, hogy a *Nyugat* első, második és harmadik generációja volt az érdekes, a többi meg „futottak még...”. Mégis, a Magyar irodalomtörténet nem a *Nyugat* szellemiségének történeti megfogalmazása?

H. J.: Persze. Tulajdonképpen itt két dologról van szó. Az egyik, hogy a *Magyar irodalomtörténet*ről nyújtott víziója tényleg olyan kánonképzés, ami a *Nyugat* irodalmi értékrendjéből visszatekintve ment végbe. Ilyen értelemben Kerecsényi nagyon jó megjegyzést tett. Az is igaz, hogy Szerb nagyon fontos írásait jelentette meg a *Nyugat*-ban. És valóban a *Nyugat* fedezte föl, tehát ilyen szempontból furcsa Gyergyai Albert megjegyzése, hogy a *Napkelet* volt a *Nyugat* „előszobája”: először itt publikáltak a szerzők, és innen mehettek tovább a *Nyugat*-ba. Szerb Antal még a tájékán sem járt a *Napkelet*-nek, vagy a lap még meg sem volt, amikor 18–19 éves korában a *Nyugat* először közölte novelláit és verseit. Ilyen értelemben a *Nyugat* fedezte fel Szerb Antalt is. De az életmű egészét tekintve a *Nyugat* jelentősége nem abszolútizálható; nem lehet kizárólag nyugatos értékrend alapján értékelni Szerbet. Nagyon sok olyan dolog van, ami nem csak ebben az értelmezési keretben szemlélhető. Aminek nagy jelentőséget tulajdonítottam – utólag úgy gondolom, hogy talán kicsit túl nagyot is –, az a Kerényi Károly-hatás. Ez a nyugatos gondolkodásba, hagyománytörténetbe nem fér bele, mert Kerényi teljesen másképp gondolkodott kultúráról, irodalomról, világról, mint a *Nyugat* jellegadó szerzői, szerkesztői. A marxista kritika pedig a Kerényi-hatást mint intellektuális botlást értékelte, még Poszler is. A

társadalomtudomány iránti érdeklődés is kiemeli a nyugatos kontextusból Szerbet. És még egyszer mondom: a recepció örökké a „nyugatos Szerb”-sémákat ismételve, ezek kritikai klisékké váltak.

Sz. D.: Szerb stílusáról, hangneméről és a neofrivolság fogalmáról kérdeznék, hiszen, mint írod is, Szerb legszélesebb körben felismerhető védjegye a stílusa. Kitérsz arra, hogy a Magyar irodalomtörténetben milyen deszakralizáló hatása van ennek a stílusnak. Például: „Kisfaludy Sándor talán az egyetlen volt jobb költőink közül, akinek sikere volt a nőknél.” Vagy Beöthy Zsoltról, akiről azt mondja, hogy a magyar irodalomtörténetet áttette a parlamenti szónoklat terminológiájába: „Azt szokták róla mondani, hogy a magyar irodalomtörténet díszmagyarjára ő varrta föl a sújtásokat.” És A Pendragon legendából egy részlet; Cynthiának mondja a főszereplő. „– Legyen nyugodt, az én tudományom sosem állt az emberiség szolgálatában. Mert nincs igazság és nincs emberiség. / – Maga úgy beszél, mint akinek nincsenek eszményei. / – Igaz. Én neofrivól vagyok. / – Miben különbözik ez a régi frivolitástól? / – főként abban, hogy előtte van a ‘neo’ szótag. Így izgalmasabb.” Hosszan és szépen elemzed például a ‘neo’ szócskát Nádasdy Ádám egyik megfigyelésével, hogy az a ‘neo’ a frivol előtt afféle „körülárkolás”. Olyan nyelvi jel, aminek nem jelentése, hanem funkciója van, hogy egy picit „eltartsuk magunktól” a szót. Az a magatartás, hogy semmivel sem lehet teljesen azonosulni. Mindig, ha valami nagyon komolyat mondunk, abból azonnal vissza lehessen lépni, el lehessen sasszézní. Arról is értekezel, hogy a frivolitás a világnézettel rendelkezés ellentéte. Ez is egy olyan momentum, ami időnként visszatér a könyvedben, noha Szerb magatartása megváltozik ebben a tekintetben. Hogyan marad el ez a neofrivolság? Mi a köze a neofrivolságnak a „kaméleon-sághoz”, ahogy korábban jellemezted Szerbet? Mintha a kaméleon-ság a neofrivolság helyére jönne. Ezt jól érzed?

H. J.: Ez is több mindennel összekapcsolódik, de leginkább Szerb humorával, amivel nem foglalkoztam olyan sokat, bár néha kitérek rá. Szerintem ez a humor – ami valóban Szerb írásainak hatalmas vonzereje – sok szempontból problémás. Szerb csontkonzervatív bírálói azt mondták, hogy időnként nyegle és rossz viccei vannak. Bármennyire is konzervatívak, akik ezt mondták, nagyon sok esetben igazuk volt. Szerb sokszor elkövette, hogy egy hatalmas ötlet, egy jó elemzés, egy fontos észrevétel után ellőtt egy poént, amivel gyakorlatilag az egészet tönkretette. Ebből a szempontból nem nagyon válogatott. Többen mondták nekem a könyv szövegével kapcsolatos viták kapcsán, hogy nincs érzésem Szerb humorához. Nos, lehet, hogy így van, lehet, hogy nincs így, nem tudom. Szerb humoráról rengeteget írtak, rengeteget ünnepelték, így én azt gondoltam, hogy mást szeretnék ünnepelni, ahelyett hogy ismét jót kacagunk Szerb Antal tréfáin, mert ez már sokszor megtörtént. A neofrivolságnak van egy olyan vetülete, ami a humorhoz tartozik. Hol ironikus, hol szarkasztikus, hol cinikus, hol pedig egészen egyszerűen infantilis megjegyzései vannak.

Emellett a neofrivól-probléma valóban kapcsolódik Szerb világnézetéhez (bármennyire nem szerette ezt a szót) vagy inkább világfelfogásához, illetve személyiségéhez is. Szerb világnézete valamiféle kulturális relativizmus volt. Ezt tanulmányaiban is megfogalmazza, és nagyon sok olyan irodalmat forgatott (például Georg Simmelt, Oswald Spenglert vagy éppen Bronislaw Malinowskit), melyek a kulturális relativizmus álláspontján voltak. Talán a mélyen ironikus alkat mellett e relativizmus is arra készítette, hogy távolságtartóan fogalmazzon olyan dolgokkal kapcsolatban, amelyekről a közvélemény akkor és azóta is úgy gondolja, hogy azokkal nem viccelünk (például: Isten, haza, család, nemzeti hovatartozás stb.). Ezekről ő fölényes hangon tudott beszélni. Miközben a fogalmazás mögött ott volt egy ideig a vallásos elkötelezettség és végig a mély nemzeti elkötelezettség. Szerb álláspontja itt is erősen paradox, egyrészt kulturális relativista, másrészt kulturális nacionalista volt, utóbbi meglehetősen kifinomult vagy szofisztikált formában. De azt, hogy kulturális nacionalista volt, nem nagyon hangoztatta. Azt mondhatjuk, ezeknek az összetett, olykor kissé zavaros kötődéseknek a fedőtörténete a „neofrivól”.

Emellett egész életét végigkísérte a folyamatos önvizsgálat, hogy ő esetleg nem több mint szilárd elvekkel nem rendelkező irodalmi jampec. Folyamatosan vádolta magát, és ez a neofrivol-probléma együttal ennek a megfogalmazása is.

Sz. D.: *A „kulturális nacionalizmus” hogyan köthető össze a zsidóság és az asszimiláció kérdéssel? Hogyan lehet egy olyan korban, ahol nagyon erősen számon tartják a származást, zsidó származású magyar írónak, kritikusként, irodalmárként, különösen „kulturális nacionalistának” lenni? Visszatérve egy pillanatra a nagy irodalomtörténész-mintához, Toldy Ferenchez: sokat hivatkozik Dávidházi Péter Toldy Ferenc-monográfiájára, az Egy nemzeti tudomány születésére, és a német anyanyelvű, de a magyar irodalomtörténet „atyjává” váló Toldy Ferenc analógiáját használod. Hogy látod Szerb Antal szakmai önformálásában – akár a regényírói, akár az irodalomtörténeti életmű épülésében – az asszimiláció kérdéskörét, szerepét?*

H. J.: Ez nagyon fontos dolog. Egyrészt visszamehetünk Toldy problémájához, ahogy azt Dávidházi Péter a könyvében elemezte. Mindenképpen szeretném hangsúlyozni, hogy amit az előbb kulturális nacionalizmusnak neveztem, az Szerb egész pályáját végigkíséri. Amikor elkezd foglalkozni magyar irodalomtörténettel huszonegynéhány éves korában, a nyomai már akkor is megvannak. Ez a kulturális nacionalizmus mint asszimilációs-kompenzációs stratégia a magyar zsidó értelmiség köreiben és írásaiban már akkor is jelentkezett, amikor történeti szempontból Magyarországon az asszimilációnak még aranykora volt. Gyakorlatilag a tradíciójukat, a vallásukat maguk mögött hagyó, magyar irányba nemzetiesedő vagy az ortodoxiától eltávolodó, s ily módon polgárosult zsidóság már akkor is úgy érezhette – mivel a többségi környezet folyamatosan szemére vetette –, hogy ez nem valódi hazafiság, hanem csak képmutatás, amivel egyfajta társadalmi vagy kulturális biztonságot óhajtának maguknak vásárolni. Ez a sötét háttér mindig ott van Szerb Antal írásai mögött, de ettől függetlenül azt gondolom, hogy ő valóban szerette a hazáját, a magyar nemzet és kultúra részének tartotta magát, fontosnak tekintette a magyar történelmi tradíciókat. Mielőtt elkezdtem a könyvön dolgozni, Dávidházi számos könyvét és írását olvastam, a nézetei és értelmezései nagy hatással voltak rám. Így például az, hogy egyes szerzőknél az etnikus vagy „vérségi” eredetközösséget hogyan tudja fölvaltani egy olyan, intenzív kulturális munkával kiküzdött hagyományközösség, amely hiteles módon képes az eredetközösség helyére lépni. A Toldy-monográfiában szerepel egy majdnem száz oldalas Szerb Antal-fejezet, illetve egy hozzá kapcsolódó, szintén nagyon érdekes Komlós Aladár-fejezet, mely ezt a kérdést járja körül. Ennek alapján próbáltam Szerb zsidóságának vagy zsidó származásának kulturális szempontból is releváns vonatkozásait értelmezni.

Sz. D.: *A zsidósággal kapcsolatos kérdések az életmű elején és értelemszerűen a végén kerülnek elő. Az elején a fiatalember eszmélésekor kerül elő katolicizmusa kapcsán, verseiben, szerelmekben. Roppant fontos „marker” a korabeli budapesti társadalomban, hogy a választott lány zsidó vagy keresztény. Előkerül annak kapcsán, hogy biztos a származása miatt nem állnak vele szóba egyesek, stb. Később, ahogy a Bethlen-konzolidációval csökken az antiszemitizmus, Szerb Antal életében van tízegynéhány év, amikor a származás kérdése nem olyan égető probléma. Esetleg a fiatalkori identitás-kérdések nyugvópontra jutnak, és lezárul talán egy asszimilációs folyamat, amely nem nála, hanem apjánál, Szerb Károlynál kezdődött. De újra felerősödik a zsidótörvények hatására, állásvesztésekor, illetve a munkaszolgálatokor.*

H. J.: Ott viszont ezek már föltépi a begyógyult vagy elfedett sebeket, és akkor egy új fejezet kezdődik a szövegeiben.

Sz. D.: *Visszalépve kicsit a neofrivolsághoz: ebben az is benne van, amit az angol gentleman jellemzéséről mond, hogy a munkát és a komoly dolgokat csak játékosan és nem teljes azonosulással szabad csinálni, a játékot viszont komolyan kell venni. Talán azzal lehet ezt összefüggésbe hozni, hogy Szerb egyrészt népszerű író (a Magyar irodalomtörténet is generációk számára szocializációs szereppel bír, „beavató” mű), továbbá ott a ponyvairodalommal való kokettálása, másrészt*

vonzódik az okkult-misztikus témákhoz. Egyrészt sznob (ezt ő nem fogná föl sértésnek), másrészt roppant népszerű. Nagyon tetszik, amit Halász Gábor ír az Utas és holdvilágról szóló kritikájában: „Szerb Antal az a furcsa elit író, akinek vágyálma, hogy mesterember legyen. Valósággal szégyelli érényeit. Nagy tudását, amelyről a szűkebb rétegnek szánt nagytanulmányai tanúskodnak, egyszerre túlzottan játékosná, erőltetetten könnyeddé szelídíti, ha a nagyközönség felé fordul. Bár fölényével gyűrhetné le, elfogódva tiszteli az ismeretlen olvasót.” A következő idézet pedig Dionis Pippidinek írt leveléből való, A Pendragon legenda tervéről írja a román barátának: „Émelyítő giccset írtam. De talán pénzt fogok keresni vele. És ebben a sötét szövegben is felcsillan néha a tehetség.” Hogy adható össze az elitista kultúraszemlélet és a popularitás?

H. J.: A Pippidinek írt levelekben irodalmi pózok sora rejlik. Amikor Pippidinek ír, abban mindig megfigyelhető egy kevésbé rokonszenves, enyelgő-évődő hangnem. Francia nyelven leveleztek, Réz Pál fordításában jelentek meg a levelek. Az eredetieket nem ismerem; nyilván azoknak az ismeretében lehetne megalapozott kijelentéseket tenni a stílusról. De maga Réz Pál, aki egy pódiumbeszélgetés során kitért ezekre a levelekre, szintén ezt erősíti meg. Máskülönb a popularitásnak és az exkluzivitásnak a paradox egysége nagyon jellemzi az egész életművet, és az biztos, hogy ez az egyik vonzereje. Ez az egyik oka annak, hogy nem avult el, és alkalmas marad arra, hogy újra és újra felfedezzék. Szerb mérhetetlenül sznob volt, és a baráti köre is olyan volt, amelyben a sznobizmus szinte eszkáladott. Felvette azt a szokást, hogy ritkaságokkal, még a műveltek előtt sem ismert nézetekkel, művekkel, szövegekkel hozakodott elő. Amikor a populáris zsánerekhez nyúlt (szerelmi lektűr, kísértetregény, szélhámosregény, detektívregény), nem gondolom, hogy azt hitte volna, hogy „na, kérem, most provokatív módon nyitok a popularitás irányába” – számára ezek ugyanolyan irodalmi érdekességek voltak mint mondjuk Proust, Blake, Huxley vagy Kerényi Károly. Halász Gábor nyilván csalódott, amikor látta, hogy a főműnek szánt újabb könyv, a második regény is gyakorlatilag zsáneregény. Persze nagyon tudós szimbolizmussal és mindenféle irodalmi játékokkal át van szöve, de mégiscsak szerelmi lektűr, neoromantikus Itália-regény, amit Szerb írt.

Sz. D.: A következő kérdés a popularitás és exkluzivitás kettősének átfordítása: tudós vagy író? Hogy működik ez az életmű mintázatában? Mikor melyiknek stilizálja magát? Ritka a magyar irodalomban, hogy ezt a két szerepkört valaki ennyire egyenrangúan tudja betölteni. És persze ott van a kritikus is.

H. J.: Ez az egész irodalmi imázsalkotás Szerbet roppantul foglalkoztatta. Kitalált valamit (lásd: „író vagyok, akinek témája történetesen az irodalomtörténet volt”), majd valamelyest foglyává is vált e koncepciónak. Szerbnél örökké ez van: ez az „egyrészt-másrészt”. A Szerb-életmű olyan, mint egy irodalmi csiki-csuki. Akárhová húzogatjuk a malomban a kis figurát, mindig van egy új helyzet meg egy új bónusz, de ha visszahúzzuk, akkor elfelejtjük a korábbi, és megint ott vagyunk, hogy író-e vagy tudós? Szerintem ezt ő így akarta. Egyébként én úgy vélem, hogy Szerb sokkal jelentősebb irodalomtörténész volt, mint író. Persze ezzel vitatkozhat bárki. De nem arról van szó, hogy volt egy író, aki elhatározta, hogy tudós lesz, vagy a tudós elhatározta, hogy író lesz, hanem ez az életművében mindig majdnem párhuzamosan futott. Akkoriban egyébként ez elég gyakori jelenség volt, nem feltétlenül valami rafinált írói döntés eredménye. Szerb kortársai, fiatalabbak és idősebbek, maguk is doktori fokozatot szereztek, emellett tanulmányokat, verseket, regényeket, esszéket is írtak. Itt említhetjük Szentkuthy Miklóst, Cs. Szabó Lászlót, Radnóti Miklóst, de akár József Attilát is. Nem volt ez annyira unikális, ami feltétlenül magyarázatra szorul, Szerb túldimenzionálta ezt saját szerzői imázsában, a nyilatkozataiban, amiket *A királyné nyaklánc*a és a *Magyar irodalomtörténet* kapcsán adott, illetve a naplójegyzeteiben és a leveleiben. Emiatt ez főkérdéssé nőtte ki magát.

Sok mindenről lehetne még beszélni, de két dolog elhangzott a beszélgetés elején, amiről pár szót még ejtenék. Az egyik, hogy miért lett ennyire monografikus, vagy miért

ment kissé lélektani irányba, illetve a biográfiai háttér felé a könyv. Arról van szó ugyanis, hogy noha Szerb élete nem volt különösebben érdekes, ám a személyisége az volt: bonyolult, varázsos és ellentmondásos. Úgy éreztem, képtelen vagyok arra, hogy ezt valamiféle szövegközpontúság jegyében kiradírozzam. A másik, amit Fehér Ferencsel kapcsolatban mondtál. Ahol elvetette a sulykot, a *Szerb Antal vagy Bálint György* című írása, amelyben Fehér persze a kommunista Bálint György mellett voksol és nem a polgári entellektüel Szerb Antal mellett.

Sz. D.: *Thomas Mann vagy Kafka, mint Lukácsnál?*

H. J.: Igen, ezek a szokásos dolgok. Ady vagy Babits? Déry vagy Szentkuthy? És hasonlók. Egy helyen azt írja Fehér Ferenc, hogy Szerb Antal az írásnak csak az örömét ismerte, a felelősségét nem. Tisztelem Fehér Ferencet, sok művét olvastam, nagy gondolkodónak tartom. De erre azt írtam, hogy már-már rágalom ezt állítani Szerbvel kapcsolatban.

Sz. D.: *Még valami, csakhogy lássuk, Havasréti stílusára is hatott Szerb Antal. Van egy hosszúságos elemzés arról, hogy milyen lélektani tényezők és irodalmi minták vannak abban, amikor Szerb Antal udvarol (persze reménytelenül), és arról beszél, hogy milyen sátánisztikus velleitások és milyen egzaltáció-igények, sötétségek és effélék vannak őbenne. Ezt hosszan elemzed, majd jön egy lábjegyzet, ami frappánsan lecsapja a labdát: „Persze, az is lehetséges, hogy Szerb egyszerűen minden kulisszahasogató badarságot összehordott, hogy imponáljon a lánynak.” Miközben az előbb magyaráztál, hogy író vagy tudós, egyszer csak legyintettél. Ezek a legyintő gesztusok ott vannak a könyvben, és nagyon szerethetők.*

H. J.: Hát van benne egy-két ilyen, tényleg. Ez azzal is összefügg, hogy amikor Szerbet olvassuk, akkor élvezzük, hogy ilyen szellemes meg olyan művelt – de amikor próbáljuk megérteni, hogy valójában mit is akart, akkor azt lehet érezni, hogy kicsit csuklózta az olvasót. Hogy ez is van, meg az is van, meg az ellenkezője is van, és talán tegyük idézőjelek közé, akkor hátha mégsem úgy van. Belement egy olyan zsákutcába, ami miatt már nem lehet annyira komolyan venni. Amikor az ember azt mondja, hogy hát jó. Ezt írta, akkor ez van odaírva, és pont.